— ***Kristijan Veršic***

_ "Točno – tačno"

Prevela s nemačkog ***Olga Kostrešević***

"Granice moga jezika su granice moga sveta"

Ludvig Vitgenštajn

Logičko-filozofski traktat

Sredinom juna 2008. na Brdu kod Kranja održan je samit Evropske unije i SAD. Centar za štampu je bio pun šarolikog mnoštva novinara, a EBU (European Broadcasting Union) je bio, zajedno sa slovenačkom državnom televizijom, nadležan za obavljanje tehničkih poslova. To se odnosilo na snimljene priloge ali i na prenose uživo, gde se mogao videti novinar kao analitičar ili komentator. Za ovaj direktni prenos postavljene su dve kamere jedna kraj druge. Tim EBU-a, stoga i kamerman, došli su iz Srbije zbog manjih troškova i, naravno, zbog geografske blizine Slovenije. Ja sam svoj prenos uživo obavljao uporedo sa jednim nemačkim kolegom. Do početka emisije razgovarao sam sa kamermanom. To je čuo i moj sused koji je rukovodstvu prenosa dao sledeće objašnjenje. "Ovde nisam sam, pored mene je kolega iz ORF-a (Austrijska radiotelevizija) koji s kamermanom razgovara slovenački." Ali to nije bio slovenački nego srpski, jer srpski kamerman nije ni znao slovenački.

Ovom kolegi ne treba zameriti nesposobnost da razlikuje srpski od slovenačkog, jer on je došao iz Brisela na Brdo, i to samo da izveštava. Međutim, ovo neznanje nije pojedinačan slučaj nego je jedan od mnogih primera koliko je bilo, a i sada je, neznatno znanje mnogih novinara, ali i političara, a naročito svih "ne-Balkanaca" koji su morali i moraju da izveštavaju ili određuju sudbinu bivše Jugoslavije. Stoga je neznanje (i nezainteresovanost) nosilaca odluka za mene takođe jedan od razloga za krvavi raspad Titove Jugoslavije. Tako mi je, pre mnogo godina, jedan nekadašnji austrijski visoki političar ispričao kakav je razgovor vodio sa svojim belgijskim kolegom u Briselu početkom 1990-ih godina. Skoro ceo sat se Austrijanac trudio da Belgijancu objasni zamršenu situaciju, dok najzad nije bio suočen sa stavom: "Još ne razumem taj konflikt, jer ipak svi oni govore jugoslovenski!" "Kao i vi belgijski", ironično je odgovorio Austrijanac.

"Jugoslovenski" nikad nije postojao u mnogonacionalnoj državi Jugoslaviji, ali je u pogledu jezika postojala takva politika koja je pokušala da vodi računa o mnoštvu nacija, a da istovremeno jača jedinstvo zemlje. Tako su Slovenci učili

slovenački, Makedonci makedonski – oba jezika koji se, ipak, sasvim jasno razlikuju međusobno ali i od "srpskohrvatskog" ili "hrvatskosrpskog" kojim se govori u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Crnoj Gori. Srpskohrvatski, koji spada u grupu takozvanih južnoslovenskih jezika, bio je takođe jezik opštenja u staroj Jugoslaviji. Ova "lingua franca" još i danas deluje. To se može zapaziti prilikom susreta Slovenaca i Makedonaca starije generacije, koji se tada služe srpskohrvatskim a ne engleskim jezikom. Ipak, i ovaj jezik opštenja imao je svoje posebnosti. Prvo, imao je dva pisma. Hrvati su se služili i služe se latiničnim alfabetom, a Srbi su učili i uče u osnovnim školama takođe ćiriličnu azbuku, i zvanične državne publikacije, kao npr. zakoni, u Srbiji se štampaju ćiriličnim pismom.

Srpskohrvatski – hrvatskosrpski?

Uostalom, u istoriji svog nastanka je ova ćirilična azbuka najdublje povezana sa Austrijom, jer je otac srpskog književnog jezika Vuk Karadžić (1787–1864) bio oženjen Austrijankom i veliki deo života proveo je u Beču, gde je i umro. Tek 1897. godine preneti su njegovi zemni ostaci u Beograd i tu sahranjeni. I prva srpska gramatika štampana je u Beču.

Druga velika razlika leži u načinu pisanja koji se odražava i na izgovor. Tako, Hrvati govore ijekavsku, a Srbi ekavsku varijantu; stoga, Hrvati kažu rijeka ili svijet, a Srbi reka i svet. Treća razlika sastoji se u istorijski poniklom načinu izražavanja i, kod Srba, u velikom uticaju turskih reči koje su ušle u jezik. Tako, Hrvati kažu točno, kruh, sretno, Srbi kažu tačno, hleb i srećno. Ali Srbi takođe kažu komšija (turska reč za suseda), Hrvati kažu susjed, reč koja se pojavljuje i u drugim slovenskim jezicima. U jednom udžbeniku srpskohrvatskog jezika naveden je u zagradama svagda i onaj drugi izraz. Tu se u Uvodu kaže o srpskohrvatskom jeziku: "Tokom istorije, Zagreb i Beograd razvijali su se u političke, kulturne i književne centre kojima odgovaraju dve varijante književnog jezika. Glavna razlika je glasovne vrste i sastoji se u upotrebi ije– odn. e-dijalekta; pored toga, ima izvesnih razlika u jezičkom blagu, na koje se lako navikne na licu mesta." (SCHMAUS, Alois: "Lehrbuch der serbokroatischen Sprache", Max Huber Verlag, Muenchen, 1983.)

Znam iz vlastitog iskustva da je to potpuno tačno. Ipak, za ovo mora da postoji spremnost, jer Hrvat doživi kao nešto neprijatno kad neko umesto "dobar tek" kaže "prijatno". Strancu te razlike većinom nisu shvatljive, a i početnik u jeziku još nema u pravom smislu reči sluh za ovo. Kad sam u višim razredima svog gimnazijskog doba neko vreme fakultativno slušao "srpskohrvatski", radosno sam ispričao jednom Hrvatu da učim srpskohrvatski. Odgovor me je zbunio: "Taj jezik ne postoji. Postoji samo srpski ili hrvatski." Verovatno mi se moglo desiti da to čujem i od nekog Srbina. Uprkos tome srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski jezik mogu da shvatim samo kao jedan jezik – neka mi oproste svi lingvisti – jer ja sam učio samo "srpski", a mogu se sporazumevati svuda i čitati novine svih tih zemalja. Ipak, neosporno je da svaka država i svaki narod mogu da nazivaju svoj jezik onako kako to želi većina stanovništva. Ali ja sam novinar, nisam lingvista, i u ovom prikazu nije reč o lingvistici nego o praktičnim i političkim aspektima pitanja jezika.

Kao ilustraciju treba ovde ispričati dosetku koja kruži među beogradskim taksistima. Jedan Hrvat se vozi taksijem po Beogradu, na kraju, hoće da plati i pita za cenu: "Tri hiljade dinara", odgovara taksista. "Koliko je to u tisućama?", pita putnik, koristeći hrvatsku reč za hiljadu. "Šest tisuća", odgovara taksista.

Pri tom, već sada valja naglasiti da je pitanje jezika mnogo više od običnog ćefa koji se u dotičnim državama koristi takođe za političko potkusurivanje. (Tako je, priča se, osnivač hrvatske države Franjo Tuđman jednom u Hrvatskoj kritikovan zbog toga što je nekom zvaničnom prilikom rekao srećno umesto sretno.) Štaviše s ovim su povezani i troškovi u kojima već sada mora da učestvuje evropski poreski obveznik a koji će, verovatno, još narasti ako Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Srbija jednom postanu članice Evropske unije.

Ipak, prvo ćemo govoriti o istorijskom razvitku. Dok je političko rukovodstvo u bivšoj Jugoslaviji svojom politikom u pogledu jezika težilo da niveliše postojeće razlike, dotle je, sa raspadom zajedničke države i posle njega, nastupio suprotan trend. Razdvajanje je već bilo navešćeno, i priča se da je Hrvatska svoje lingviste slala čak gradištanskim Hrvatima da bi mogla da se vrati korenima hrvatskog jezika. Naravno, sasvim je ukinuto učenje ćiriličnog pisma, sa izuzetkom škola koje pohađa srpska manjina u Hrvatskoj. Što više vremena bude proteklo od rata, što se više učvrsti hrvatska nacija, i što više iščezne "strah" od neke nove Jugoslavije, to će neusiljenija postati i upotreba jezika, svakako, u svakodnevnom životu. Uprkos tome, u birokratiji i kod protokolarnih službi još se stvara pometnja kad se čovek, kao stranac, obrati na "srpskom". Tako je, pre nekoliko godina, savezni kancelar Volfgang Šisel bio u poseti Zagrebu. Uveče je priređen prijem, na koji, međutim, nisu puštali novinare, ali je savezni kancelar hteo da razgovara sa mnom. Na ulazu sam saopštio činovniku iz službe bezbednosti da sam dopisnik ORF-a i da savezni kancelar hoće da razgovara sa mnom. Posle izvesnog natezanja, jedan predstavnik austrijske ambasade uspeo je da me uvede u zgradu. Na putu do kancelara, taj diplomata mi je ispričao da mu je jedan činovnik iz hrvatskog protokola prišao i sa nevericom rekao: "Napolju je jedan novinar koji tvrdi da savezni kancelar hoće s njim da razgovara. Tvrdi da je Austrijanac, ali govori srpski."

Takve anegdote obogaćuju život novinara. Ali primer Bosne i Hercegovine pokazuje koliko katastrofalne za jednu zemlju mogu biti posledice pogrešne politike koja se odnosi na jezik. Tamo postoje tri zvanična jezika: bosanski, hrvatski i srpski. Već sam naziv "bosanski" Hrvati i Srbi u Bosni odbacuju kao neku vrstu jezičke hegemonije. A za ove dve etničke grupe je naziv "bošnjački" prihvatljiv kao naziv jezika kojim govore Bošnjaci, muslimani u Bosni. Ipak, ako se i ostavi po strani naziv, praktične posledice ima već i sâmo postojanje ta tri takozvana jezika ova tri konstitutivna naroda te države sa oko četiri miliona stanovnika. Zvanični tekstovi prevode se na tri jezika i dva pisma (latinicu i ćirilicu), mada se razlike često moraju tražiti lupom. Naravno, toga su svesni i političari, birokrate i pravnici sve tri grupe naroda, pa su i učinili sve moguće da veštački stvore razlike. Primer za to je plakat na kojem se može

pročitati "izborna komisija" štampana na bosanskom, srpskom i hrvatskom. Bosanski se razlikuje od srpskog samo po pismu, a od hrvatskog po tome što se za reč komisija koristi posebna hrvatska reč. To se, naravno, posebno negativno odražava u pravnoj terminologiji, jer dodatno otežava stvaranje prostora jedinstvenog prava. Ovakva politika u pogledu jezika na delu je i kod međunarodnih ugovora, kako to pokazuje primer sporazuma o dvostrukom oporezivanju koji je Bosna i Hercegovina potpisala sa Austrijom 2008. godine. Taj dokument je pripremljen na pet jezika: na nemačkom, engleskom, bosanskom, hrvatskom i srpskom. Priča se da se jedna stručna saradnica u Austriji raspitivala da nije, možda, iz Sarajeva pogreškom u Beč dva puta poslata ista varijanta (bosanski/hrvatski). Provera je pokazala samo minimalne jezičke razlike između oba teksta. U takvim slučajevima dogovoreno je da se za tumačenje ugovora služi dokumentom na engleskom jeziku. Na primeru sporazuma o dvostrukom oporezivanju može se naslutiti koliko je besmisleno velika proizvodnja dokumenata, jer to što važi za Austriju svakako će važiti i za pravne tekstove Evropske unije. Obim zajedničkih pravnih dokumenata je oko sto hiljada stranica. Pri tom, baš približavanje Evropskoj uniji pokazuje da Srbija, Bosna i Hercegovina, kao i Crna Gora mogu imati koristi od zajedničkog jezika. Pravna dokumenta već su prevedena na hrvatski, pa bi Srbija i Crna Gora mogle to takođe da upotrebe. Ipak, nije poznato da su ti prevodi preneti dalje, jer tad bi valjda neko u EU mogao doći na ideju da jezike ova četiri kandidata za pristup shvati kao jedan jezik. Dosad nisu uspele ni sve bojažljivo iskazane inicijative u Briselu da se ove četiri države na putu ka EU podstaknu na zajednički jezik. Ali to što je moguće u slučaju Austrije i Nemačke, utoliko pre bi trebalo da bude sprovodljivo za bivšu Jugoslaviju da bi se smanjili troškovi i donekle povećala efikasnost u Briselu i na Balkanu.

U svakom slučaju, razdvajanje jezika ne samo da poskupljuje ionako složenu bosansku državnu celinu kojom se teško upravlja, nego i otežava srastanje tri etničke grupe koje, u osnovi, žive zajedno samo zato što su tako htele SAD i centralne evropske sile krajem rata u Bosni 1995. godine. Školska nastava pokazuje koliko je mukotrpno ovo srastanje čak i posle više od deset godina po završetku rata. Istina, Bošnjaci, Hrvati i Srbi u mešovitim područjima sada opet pohađaju jednu istu školu, ali to zajedništvo se često ograničava na zgradu i na školske odmore. Naravno, nastava je na tri jezika, a i nastavni planovi u politički posebno osetljivim predmetima su isto tako razdvojeni kao i udžbenici. Što se tiče jezika, to izgleda otprilike kao kad bi postojala posebna jezička nastava za nemačke učenike, koji pohađaju školu u Austriji, i za Austrijance, koji pohađaju škole u Nemačkoj. Tako, u Bosni sistem obrazovanja doprinosi daljem razdvajanju grupa naroda, umesto da ih povezuje i integriše. Naravno, mnoge „internacionalne" organizacije u Bosni svesne su ovog krajnje sumnjivog stanja. Stoga je među njima kružila sledeća dosetka: "Šta je jezik? Dijalekt koji iza sebe ima vojsku."

Primer Crne Gore pokazuje koliko je ova dosetka umesna, mada tamo tek formiraju vojne snage. Pored Srbije, Crna Gora je bila jedina država koja je pre raspada stare Jugoslavije već postojala na svojoj teritoriji. Njen najznačajniji

političar i duhovni vođa bio je Petar II Petrović Njegoš, koji je Crnom Gorom vladao kao „knez-vladika“ od 1830. do 1851. godine. Njegovo delo *Gorski vijenac,* čije je prvo izdanje štampano 1847. u Beču, ubraja se u najznačajnija dela srpske književnosti.

Iako je u Prvom svetskom ratu bila na strani zapadnih sila, Crna Gora je, posle 1918. godine, pripojena Srbiji i iščezla je sa mape. Posle 1945. godine, Crna Gora je postala jedna od republika komunističke Jugoslavije. Veze između Crne Gore i Srbije toliko su bile jake da je Crna Gora kao jedina od tih republika ostala sa Srbijom i posle krvavog raspada stare Jugoslavije. Što je više bledela zvezda Slobodana Miloševića, to je više jačao otpor u Crnoj Gori, i 1998. došlo je do raskida. Milo Đukanović, od 1991. godine predsednik vlade, uspeo je u unutarstranačkoj borbi za vlast protiv Miloševićevih pristalica i pobedio je sa tankom većinom na predsedničkim izborima 1998. Time je započelo postepeno političko odvajanje, počev od uvođenja nemačke marke kao vlastite valute, kasnije zamenjene evrom, sve do preuzimanja kontrole na granicama. Počelo je i buđenje svesti o vlastitoj istoriji, uz podsticaje države. U to se ubraja izdanje vlastitih školskih udžbenika, koji su dosada dolazili iz Srbije. Na granicama su postavljene table s natpisima Republika Crna Gora, mada ta republika kao država još nije bila dobila međunarodno priznanje.

Uprkos svim ovim merama za formiranje nacije, Crna Gora je bila duboko podeljena u pogledu pitanja odvajanja od Srbije, jer nekih 30 procenata stanovništva smatra sebe delom srpske nacije. Stoga je, posle završetka Miloševićeve ere u Srbiji, najpre došlo do formiranja državnog saveza Srbije i Crne Gore, kao nedonoščeta koje je životarilo tri godine i propalo 2006. Krajem maja 2006. godine, osam godina posle raskida između Miloševića i Đukanovića, na referendumu o nezavisnosti je 55,5% stanovništva glasalo za samostalnost. Time je jedva preskočen onaj cenzus od 55% koji je Evropska unija odredila za priznavanje nezavisnosti. Osamdeset osam godina posle pripajanja Srbiji, Crna Gora je vaskrsla kao samostalna država. Njoj je potreban bio i nov ustav koji je konačno izglasan u Skupštini u Podgorici oktobra 2007. godine. U najspornije članove Ustava ubraja se odredba o državnom jeziku, koji je dotada bio srpski jezik. Najzad su zagovornici nezavisnosti postigli kompromis sa predstavnicima umerene prosrpske opozicije, te član 13 (Jezik i pismo) Ustava ovako glasi:

„Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilično i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su takođe srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik.“

Time je Crna Gora načinila još jedan korak ka formiranju nacije. Što uspešnija bude ta država na putu ka EU i NATO pre svega u odnosu prema Srbiji, to će se brže povećavati broj onih koji se izjašnjavaju kao crnogorska nacija. Pri tom, Crna Gora sebe ne definiše kao etničku zajednicu nego kao „državu svojih građana“ (Član 1 Ustava), svakako i zato da ne bi ugrozila etničku ravnotežu među grupama naroda, jer oko 5% stanovništva su Albanci i 7% su Bošnjaci.

Na prvi pogled, uvođenje državnog crnogorskog jezika, koji se u svakodnevnoj upotrebi *de facto* još manje nego hrvatski razlikuje od srpskog jezika, može izgledati skurilno. Ipak, baš u austrijskom viđenju nema mesta za nadmenost, jer samo nekoliko meseci posle propasti Hiljadugodišnje države Adolfa Hitlera iz Gornje Austrije, u septembru 1945. godine, austrijska državna ustanova za nastavu je nastavni predmet Nemački jezik zamenila pojmom „Jezik nastave". Ovaj jezik je kasnije u narodnom govoru nazvan „hurdistanski" i to po ministru za nastavu Feliksu Hurdesu (1901–1974). Tek 1955. austrijska nastava se konačno vratila nastavnom predmetu Nemački jezik. O ovoj politici u pogledu jezika, pre nekoliko godina je Rajsmiler napisao odličan članak za "Frankfurter Allgemeine Zeitung". (J. G. Reissmueller, FAZ, 11. februar 2004.) I taj prilog ukazuje da procesi formiranja nacije imaju sasvim slične obrasce. To važi i za Crnu Goru i Austriju koje su se izdvojile iz „stečajne mase" jedne veće države. Ali u slučaju Austrije velike sile su pomagale ovo formiranje nacije, dok su ga u Crnoj Gori otežavale, jer EU nije blagonaklono gledala na odvajanje od Srbije, koje je *nolens-volens* na kraju prihvaćeno.

Ipak, u ovom poglavlju nije reč o uporednoj studiji formiranja nacije u Austriji i Crnoj Gori. Nasuprot tome, treba potpuno jasno pokazati da su pitanja jezika i politika u pogledu jezika najdublje povezani s pitanjima nacionalnog identiteta (točno-tačno). Stoga se borba za nacionalni identitet manifestuje naročito u školama, jer su konflikti nacionaliteta upravo takođe konflikti jezika. Što je veća bliskost među jezicima, i što su neučvršćenije ove nacije, to se očito ogorčenije rešavaju ti konflikti. Naravno, to važi i za bivšu Jugoslaviju. Većina njenih država naslednica – uprkos svim stvaranjima političkih mitova – veoma su mlade samostalne nacije. U slučaju Bosne i Hercegovine, čak se ne može govoriti o nekoj svesti o zajedničkoj državi, jer, u osnovi, Srbi, Hrvati i Bošnjaci više od deset godina posle rata ne žive dobrovoljno u jednoj državi. Stoga će biti potrebno još neko vreme dok ne postane potpuna realnost sledeća dosetka, čija se radnja odigrava u hotelu "Holiday Inn" u Sarajevu.

Neposredno posle rata, gost uđe u restoran ovog hotela i naruči kod kelnera šolju kafe: "Hoću kafu", kaže gost srpski. Kelner odgovara: "Ne može." Gost pomisli da je kelner, možda, protivnik Srba, pa ponovi pitanje hrvatski: "Hoću kavu". Opet kelner kaže: "Ne može". Na kraju, gost pokuša i bosanski: „Hoću kahvu". Tad kelner izgubi strpljenje i kaže: „Gospodine, baš me briga da li kažete kafa, kava ili kahva. Nemamo vode!"

Kristijan Veršic (Christian Wehrschuetz, 1961, Grac, Austrija) studirao je pravo i slavistiku na Univerzitetu u Gracu, gde je stekao i titulu magistra. Od 1984. bavi se novinarstvom i piše o problemima iz oblasti spoljne politike, ekonomije i političke publicistike. Decembra 1999. imenovan je za šefa kancelarije dopisništva ORF-a za Balkan, sa sedištem u Beogradu, a maja 2000. za dopisnika ORF-a. Pored novinarske delatnosti, Kristijan Veršic održao je brojna predavanja u Austriji o situaciji u bivšoj

Jugoslaviji, a kao moderator vodio je niz diskusija i okruglih stolova posvećenih temi Balkana.

Kristijan Veršic tečno govori engleski, ruski, ukrajinski i srpski jezik, dobro govori francuski i slovenački jezik, pasivno vlada makedonskim jezikom, i raspolaže elementarnim znanjem albanskog jezika.

Kristijan Veršic dobitnik je nagrade "Österreichischer Staatspreis für publizistische Leistungen im Interesse der Geistigen Landesverteidigung" (Austrijska državna nagrada za publicistička dostignuća u interesu duhovne odbrane zemlje), koju mu je u oktobru 2000. dodelilo austrijsko Savezno ministarstvo za obrazovanje, nauku i kulturu, i nagrade "Leopold Kunschak– Pressepreis" (Nagrada za štampu Leopold Kunšak), koja mu je dodeljena u martu 2007.

Tekst je preuzet iz: Christian Wehrschuetz, *Im Kreuzfeuer Am Balkan zwischen Bruessel und Belgrad*. Molden Verlag, Wien – Graz – Klagenfurt, 2009.